

Bz. 1954. IV, 1

OVERHEID
EN
HUMANISME

PROF. DR. A. A. VAN RULER

[1954]

OVERHEID EN HUMANISME

OVERHEID
EN
HUMANISME

DOOR

PROF. DR. A. A. VAN RULER

[april 1954]

UITGEGEVEN IN SAMENWERKING MET
DE CHRIST. HISTORISCHE UNIE DOOR

UITGEVERIJ VAN KEULEN - LEPELSTRAAT 1 - DEN HAAG

DE OVERHEID IN NEDERLAND EN HET HUMANISME.

INLEIDING.

Concreet staan we voor de vraag, hoe naar ons oordeel de houding van de Nederlandse overheid moet zijn ten aanzien van de wens van het Humanistisch Verbond, om officieel ingeschakeld te worden in de geestelijke verzorging, welke min of meer van staatswege wordt gegeven in de gevangenissen, het leger en de D.U.W.-kampen.

Om tot de vorming van dit oordeel te komen, zullen een groot aantal principiële en praktische vragen de revue moeten passeren. Het zal wel onmogelijk zijn, op alle punten in te gaan, welke tot dusver in de discussie, zowel in de Staten-Generaal als in de pers gevoerd, aan de orde zijn gekomen. Bovendien krijgt men de indruk, dat in deze discussie aarzelend en tastend wordt gezocht naar de knooppunten in het vraagstuk, waar de beslissingen moeten vallen. Deze knooppunten zien wij, dunkt mij, nog niet scherp.

Daarom wil ik mij in deze voordracht graag beperken tot een poging, onze verrekijker iets scherper in te stellen, zodat wij de principiële kern van dit praktische vraagstuk iets helderder vóór ons krijgen. Ik rubriceer dan meteen de vele afzonderlijke vragen onder enkele hoofd-gezichtspunten.

Als zodanig zou ik de volgende formuleringen willen geven:

1. Wij staan voor een geheel nieuw verschijnsel!
2. Het is van principieel-symbolische betekenis!
3. Kan het Humanistisch Verbond krachtens zijn wezen delen in de geestelijke zorg?
4. Hoe is de verhouding van het christendom en het humanisme?
5. De toelating van het Humanistisch Verbond tot de geestelijke verzorging door de staat.

I. WIJ STAAN VOOR EEN GEHEEL NIEUW VERSCHIJSSEL.

In de eerste plaats zou ik er met grote nadruk de aandacht op willen vestigen, dat wij in de genoemde wens van het Humanistisch Verbond voor een geheel nieuw verschijnsel staan.

Dat kan op verschillende wijzen worden toegelicht. Het meest op de voorgrond treedt het feit, dat dit Verbond als een levensbeschouwelijk verband op één niveau met de kerken door de staat erkend wil worden, nu vooral terzake van de geestelijke verzorging in leger, gevangenis en kampen. Dit is uiteraard slechts een incidentele quaestie. De aanspraak, welke dit Verbond maakt, heeft veel verdere strekking. Men zal op alle mogelijke punten tot een dergelijke erkenning willen komen. Vroeg of laat zal ook het probleem moeten opkomen van de staatsrechtelijke erkenning en inschakeling van levensbeschouwelijke verbanden als zodanig, op soortgelijke wijze als dit voor de kerken is beproefd in de wet op de kerkgenootschappen. Maar zo ver zijn wij op het ogenblik nog niet. Wij staan thans nog bij dit ene incidentele punt van de geestelijke verzorging.

En daar is niet slechts de vraag aan de orde, of een humanist in de gevangenis, het leger of een kamp de geestelijke verzorging kan krijgen die hij wenst. Over die vraag is, voorzover ik zie, geen verschil van mening in Nederland. Zij wordt zonder meer bevestigend beantwoord.

Maar het gaat om de geheel andere vraag, of het Humanistisch Verbond moet worden erkend en ingeschakeld in de geestelijke verzorging, welke officieel uitgaat van de

staat, althans door de staat wordt gefinancierd en georganiseerd, en dat op dezelfde voet, als waarop de Nederlandse staat daarbij de kerken erkent en inschakelt.

Deze wens nu is een geheel nieuw verschijnsel in onze vaderlandse geschiedenis. Tot dusver was het zo, dat de staat op de een of andere wijze, zij het nooit volkomen geslaagd, alleen de kerken náást zich erkende, niet *ónder* zich, zoals dat met alle andere organisaties van burgers het geval is. De kerk heeft iets geheel eigens. Zij heeft evenzeer iets ultiemaal aan zich als de staat. De verhouding van de staat tot de kerk, trouwens ook die van de kerk tot de staat, heeft daarom iets geheel eigensoortigs. Gedurende al de christelijke eeuwen is er in Europa zwaar genoeg om geworsteld, aan deze geheel eigensoortige verhouding ook staatsrechtelijk vorm te geven. Echt gelukt is dat misschien nooit. Maar de poging zelf was er tenminste steeds.

En nog nooit is er bij mijn weten een organisatie geweest, welke zich uitdrukkelijk niet kerk noemde en toch een soortgelijke problematiek in de verhouding met de staat wilde scheppen, als de kerk. Dat alles is nu echter aan de orde bij de vraag naar de inschakeling van het Humanistisch Verbond in de geestelijke verzorging. Ik sprak van een inschakeling „op één niveau”. Dat wekt licht onaangename bijgedachten van gevoel van meerderwaardigheid en gewelddadige bevoorrechtiging aan de zijde van de kerken. Men moet de zaak echter uit deze met affecten geladen psychologische sfeer halen en liever overbrengen in de koele sfeer van het zuiver staatsrechterlijke denken. Dan luidt de vraag: kan het Humanistisch Verband op dezelfde staatsrechtelijke basis ingeschakeld worden bij de geestelijke verzorging als de kerken?

Die vraag nu is in onze europese en vaderlandse geschiedenis gloednieuw. Dat hangt samen met de aard van het Humanistisch Verbond. Wij zullen dit Verbond ten volle moeten nemen, zoals het zichzelf geeft. En zo zullen wij

het ook ten volle serieus moeten nemen. En dan moet naar mijn inzicht gezegd worden, dat ook deze aard van het Humanistisch Verbond als een nieuw verschijnsel in onze cultuurwereld moet worden aangemerkt. Het is een beweging en organisatie, welke zich niet richt op slechts een onderdeel, of ook op méér onderdelen, van het menselijk bestaan, zelfs niet op de zedelijk-geestelijke of culturele onderdelen daarvan, maar op het menselijke bestaan als zodanig, in zijn eigen totaliteit en dat *in* de totaliteit van het bestaande, van de kosmos in zijn geheel. Het staat m.a.w. een alles-omvattende levens- en wereldbeschouwing voor.

Dit laatste is toch nog weer te beperkt gezegd. Want het gaat het Humanistisch Verbond om méér dan beschouwing van wereld en leven. Er zit meer mystiek in. Het is een zaak van zich bevinden op een bepaalde manier in de wereld en het leven, van een bepaalde beleving van de werkelijkheid. Dat alles bevat het gehalte van een existentiële beslissing, welke oneindig dieper gaat dan een theoretische beschouwing. Het gaat door tot het allerlaatste. Het heeft inderdaad iets ultiemaal.

In de Godsvraag neemt men dan wel geen beslissing. Maar dat is — overigens curieus genoeg! — geen verhindering, om het besef te hebben, dat men op alle dingen van het menszijn een visie, althans daarin een houding kan hebben. Men staat als mens in het middelpunt van de doorleefde werkelijkheid en kan van daaruit een greep doen tot aan de uiterste grenzen.

Deze pretentie van het allesomvattende, totalitaire en ultimale is iets nieuws in het optreden van het Humanistisch Verbond. Vroeger waren er wel filosofen, die iets dergelijks beweerden. Laten we zeggen: Spinoza was bepaald niet vreemd aan een dergelijke pretentie en op ander niveau iemand als Heymans ook niet. Maar thans treedt

deze pretentie op in de gestalte van een organisatie van staatsburgers, welke dan uiteraard de allures krijgt van een tegenkerk.

Dat men daarbij komt tot de allures van een tegenkerk, is echter nog niet het moeilijkste. Veel gewichtiger is nog, dat men de pretentie moet hebben, dat vanuit deze allesomvattende visie het gehele menselijke leven geleefd en ingericht kan worden, ook het gemeenschappelijke — tot in het staatkundige en staatsrechtelijke toe. Ook dat is het nieuwe van het verschijnsel waarvoor wij staan. Naast het rooms-katholieke en het reformatorische treedt nu het humanistische visioen over de politieke vormgeving van het menselijke leven in zijn gemeenschappelijkheid in onze Nederlandse samenleving op.

Gehéél nieuw is dat ook weer niet. Sinds de Aufklärung en de Franse Revolutie is ons gemenebest veelszins beheerst en ingericht vanuit humanistische overtuigingen. Elk christen, die het imperialistische en intolerante van de God van de bijbel kent, heeft daaronder genoeg geleden.

Maar tot dusverre is het toch steeds zo geweest, dat dit humanisme meestal als vorm van christendom verstaan wilde worden, dat het zich althans niet als a-christelijke tegenkerk organiseerde.

Bovendien werd de samenleving vanuit dit humanisme beheerst en ingericht onder de dekmantel van de neutraliteit van de staat. Deze neutraliteit liet voldoende ruimte, om voor de laatste vragen (van bijv. de soevereiniteit, de eed en zo ook de geestelijke verzorging) tegen de godsdienst aan te leunen.

Deze negentiende eeuwse positie was zonder enige twijfel enorm halfslachtig. En met name het forse optreden van het christendom sinds Kuyper heeft ons nu tot het resultaat gebracht, dat de zaak tot meer helderheid wil komen. Het humanisme gaat zich verzelfstandigen. De Nederlandse staat kan zich moeilijk langer tevreden stellen

met een wazige God. De flarden van theocratie, welke in het heden nog zichtbaar zijn uit de traditie, met name in de uitzonderlijke positie van de kerken, worden steeds meer uiteengerafeld. Het humanisme treedt op als een eigen totalitair visioen, van waaruit de staat kan worden ingericht.

Ik zeg niet, dat het al zo ver is. Evengoed als de rooms-katholieke en de reformatorische kerken hun visioen aangaande volk en staat zorgvuldig in hun hart verborgen houden, doet ook het Humanistisch Verbond dit. Ik zeg daarom alleen, dat dit de strekking is van wat op het ogenblik aan de gang is. En het zou goed kunnen zijn, de actuele vraagstukken te willen verstaan vanuit de diepere strekkingen van het historische proces. Niet, dat zo de beslissing valt in de actuele vragen. Maar wel moet men bij deze beslissing, die ook actueel en dus ook utilistisch en compromismatig genomen moet worden, deze diepere dingen bedénken.

II. DIT VERSCHIJNSEL IS VAN PRINCIPIEEL-SYMBOLISCHE BETEKENIS.

Ik kom thans tot m'n tweede punt: dat de wens van het Humanistisch Verbond van principieel-symbolische betekenis is. Onder dit hoofd zou ik een paar vragen willen bespreken, welke in de discussie een nogal belangrijke rol hebben gespeeld.

Daar is allereerst de quaestie, dat het Humanistisch Verbond en de verwante organisaties in de werkelijke verhoudingen verdwijnend klein zijn. Het Verbond zelf zal een tienduizend leden omvatten. Maar wat is dat, vergeleken met de acht millioen kerkleden?

Voor dergelijke statistische gegevens moeten wij zonder enige twijfel niet blind zijn. Maar zij moeten op hun beurt ons ook weer niet verblinden. Hier komt de quaestie van de idee en het getal, het principe en de feitelijke macht naar voren. Het kán zijn, dat een klein getal mensen tegenover een overweldigende meerderheid een principiële gedachte naar voren brengt, welke door haar principiële aard in betekenis ver uitreikt boven de concrete machtsverhoudingen.

Iets dergelijks is, dunkt mij, in ons vraagstuk aan de orde. Het Humanistisch Verbond stelt de principiële vraag, of de staat bij de geestelijke verzorging in de organieke verbanden kan volstaan met het gebruik maken van kerken alleen of — als men de geestelijke verzorging niet ziet als van de staat uitgaande — met het respecteren van de kerken alleen. Past dit bij de aard van de staat, om zo op bepaalde punten alleen de kerk te zien? En welke zijn

de staatsrechtelijke fundamenten en perspectieven van deze keuze? En gaat het aan, bij deze keuze te volharden, gegeven de huidige samenstelling van het Nederlandse volk?

Principieel genomen, doet het geringe getal van de leden van het Humanistisch Verbond er naar mijn inzicht hoe genaamd niets toe. Als een kleine organisatie vraagt om toegang binnen een bestaand kader, dat op deze organisatie als zodanig ten volle past, dán speelt inderdaad het aantal een overwegende rol. Maar hier staan wij voor een kleine organisatie, welke vraagt om verbreking van het bestaande kader, opdat dit zó worde omgebouwd, dat het ook op dergelijke organisaties past. Dan is het een geheel ander geval. Dáárvan kan men zich niet afmaken door op het kleine aantal te wijzen. Impliciet zou men dan — als men hier alleen op het aantal wijst — de principiële vraag reeds bevestigend beantwoorden, doordat men de suggestie wekt, dat als de vragende instantie maar omvangrijker was, zij wel toegelaten zou worden.

Praktisch zal men zonder twijfel wel met deze quaestie rekening moeten houden. De Pinkstergemeente heeft ook geen eigen legerpredikant, wordt terecht opgemerkt. ¹⁾ En vooral: het gaat niet aan, een klein organisatie zo onevenredig in het zadel te zetten, dat het er op neerkomt, dat zij met staatsgeld propaganda kan gaan drijven.

Wanneer is de geestelijke verzorging door het Humanistisch Verbond in feite propaganda voor humanistische idealen onder mensen, die aan deze idealen tot dusver vreemd waren en wanneer is zij werkelijk vervulling van bestaande behoeften? Er is op aangedrongen, dat eerst op

¹⁾ Prof. Mr I. A. Diepenhorst, *Humanisme en humanistische „geestelijke verzorging”*, uitgegeven door de Cie. voor de Geestelijke verzorging van de militairen, subcommissie van het Contact in Overheidszaken, in samenwerking met het Protestant Interkerkelijk Thuisfront, blz. 40.

de een of andere wijze de behoefte aan geestelijke verzorging door het Humanistisch Verbond zou moeten worden vastgesteld.²⁾ Dat lijkt mij bepaald geen onredelijke eis. Zij heeft althans niet te impliceren, dat men vanwege zijn principiële aversie tegen het humanisme de zaak praktisch op listige wijze op de lange baan schuift en tegenhoudt.

En ook wil het mij voorkomen, dat men niet onredelijk voor het vaststellen van deze behoefte o.a. verwijst naar de vrije maatschappij: laat men als humanisten dáár eerst eens bewijzen, enerzijds dat er bij de mensen daadwerkelijke behoefte aan deze geestelijke verzorging bestaat en anderzijds dat men uit eigen geestelijke, organisatorische en financiële kracht ook tot deze verzorging in staat is. De kerken leveren dit bewijs dagelijks op grootscheepse wijze.³⁾

Interessant is hier de quaestie van de buitenkerkelijken. Daar zijn humanisten in ons volk. Laat ons de groep zo ruim mogelijk nemen en denken aan allen, die lid zijn van humanistische organisaties, maar ook aan alle sympathiserenden, belangstellenden of die er alleen maar van gediend zijn, als het gaat om sociale, zedelijke of geestelijke hulp. Dan nog zal men niet de voor de hand liggende fout mogen maken, dat men eenvoudig alle buitenkerkelijken voor het gemak als humanisten rekent.

Het percentage humanisten in ons volk en daarmee de omvang van het humanistische werk zou er aanzienlijk door stijgen. Maar men laat zich dan toch verblinden door een oppervlakkige redenering en het zicht op de werkelijke verhoudingen wordt er aanzienlijk door vertroebeld.

²⁾ *Handelingen van de Tweede Kamer der Staten Generaal*, 10 Dec. 1953, blz. 3393/4; 14 Dec. 1953, blz. 3462/3.

³⁾ *Overheid en verzorging vanwege het Humanistisch Verbond*, Centrum voor staatkundige vorming, Anna Paulownastraat 93, 's-Gravenhage, 49/50.

De buitenkerkelijken zijn op geen stukken na bewuste humanisten. Zij zijn niet eens virtuele of potentiële humanisten. Daarvoor sluimert het Godsbesef nog te diep in de millioenenmassa's en dat met het begeleidende besef, dat God eventueel de beslissende instantie is.

Daarom mag het Humanistisch Verbond zich niet opwerpen als vertegenwoordiging van de buitenkerkelijken. Officieel en openlijk zal het dit ook nooit doen. Maar het komt mij voor, dat men over en weer onbewust telkens toch weggezogen wordt door deze gedachte, al is het alleen in deze vorm, dat men er ongemerkt van uitgaat, dat het Humanistisch Verbond in ieder geval een claim op deze mensen heeft.

Maar ligt hier werkelijk, zoals beweerd wordt, een onderscheid tussen de kerken en het Humanistisch Verbond, een onderscheid dat ook door de staat gerespecteerd moet worden? Men zegt dan, dat de kerken ten aanzien van de buitenkerkelijken een opdracht hebben van hun goddelijke Zender en dat het Humanistisch Verbond alleen zichzelf poneert, dus geheel anders in de wereld staat. ⁴⁾ Wanneer men dat werkelijk meent, moet men m.i. de consequentie trekken, dat het Humanistisch Verbond alleen voor de eigen mensen, de bewuste humanisten zou mogen zorgen, terwijl de kerken als zodanig gericht zijn op het gehele volk.

Deze constructie schijnt mij toch niet op te gaan. Zo neemt men het Humanistisch Verbond als nieuw verschijnsel niet ten volle serieus. Wij spraken van het allesomvattende van de georganiseerde, humanistische visie. Dit allesomvattende impliceert naar mijn inzicht ook het virtueel allen omvattende. Het Humanistisch Verbond is niet een organisatie van mensen, die voor hun eigen specifieke be-

⁴⁾ *Handelingen van de Eerste Kamer der Staten Generaal*, 17 April 1952, blz. 702/3.

langen of ideeën opkomen, maar het doet een greep naar de waarheid en het heil, tot in het ultimale en tot in het politieke toe. Van daaruit spreekt het vanzelf, dat er drang tot werving, en dus tot propaganda, als wezenlijke drijfkracht in schuilt.

En dat niet alleen onder de buitenkerkelijken, maar ook onder de kerkelijken. Ook in dit opzicht staat het Humanistisch Verbond, voor zover ik zie, op precies hetzelfde niveau als de kerken. Evenmin als de kerken, kan men redelijkerwijze het Humanistisch Verbond insnoeren op de „eigen mensen”.

Nu is het zo, dat de overheid in de gevangenissen, het leger en de kampen de mensen kunstmatig bijeendrijft als een wat gemakkelijker prooi voor alle propaganda. Alle legerpredikanten verzekeren als om strijd, dat men in het leger een kans uit duizend heeft. Moet nu in deze verbanden de zaak kunstmatig gestabiliseerd worden, zodat hier werkelijk geen propaganda, geen zending of evangelisatie kan worden gedreven, althans niet door het Humanistisch Verbond? Het argument vanuit de goddelijke opdracht van de kerken, welke het Humanistisch Verbond mist, gaat, gelijk wij zagen, niet op. Voor het argument van het kunstmatige isolement van de mensen uit hun oorspronkelijke levensverband valt iets te zeggen — maar dan zou men de mensen ook van meet af aan en voorgoed moeten indelen. De zaak wordt dan alleen maar kunstmatiger. Alsof een mens niet leeft, als hij in de gevangenis zit, in een kampverband werkt, in het leger tot mens wordt!

Zo blijkt de zaak niet op getallen en claims uit te maken te zijn. Zij is werkelijk van principieel-symbolische betekenis.

Het ware intussen te wensen, dat ook de humanisten in-zagen, dat de zaak zo diep ingrijpt. Zij is niet puur een quaestie van democratie, van recht en billijkheid. Dat is

zij natuurlijk ook. Maar er zijn diepere vragen dan alleen de vraag, of elk staatsburger aan zijn trekken komt. Er is de vraag naar de verhouding van de staat tot de kerk. En daarachter ligt de diepste vraag, die vooral in de quaestie van de geestelijke verzorging als godsdienstige verzorging naar voren komt: die naar de verhouding van de staat tot Góð! En dat niet puur als quaestie van opvatting.

Dat is de tyrannie van het humanisme: dat het altijd weer uitgaat van de gedachte en deze ook aan alle andere mensen wil opdringen, althans de staat ervan uit wil laten gaan, dat God natuurlijk alleen bewustzijnsinhoud van de mens is. Zodat de staat alleen te rekenen heeft met het feit, dat er mensen zijn, die in een God geloven en niet met het feit, dat God er is. Dan is de zaak gauw opgelost.

Maar christelijk genomen ligt zij anders. Christelijk genomen is de verhouding van de staat tot God niet een quaestie van opvatting, maar van historische realiteit. Moet de Nederlandse staat zijn reële verhouding tot God zo wijzigen, dat hij naast de levende God evenzeer de niet-God, de X, het vacuum in de humanistische conceptie erkent?

Men zou het misschien een quaestie van fair play in het democratische spel kunnen achten, dat de humanisten gingen inzien, dat deze vraag werkelijk in het geding is. Maar misschien is dit ook te veel gevraagd. Misschien is het onmogelijk voor de humanisten, dit in te zien. Dat God alleen bewustzijnsinhoud van de mens is en dat God een eigen instantie is, die ons ter verantwoording roept — dat zijn misschien twee uitspraken, die beide alleen in de vorm van een getuigenis gegeven kunnen worden.

Maar dan zou men misschien kunnen inzien, dat in de tegenstelling van deze twee getuigenissen een onophefbaar conflict ligt, dat dieper ligt dan alle democratie.

III. KAN HET HUMANISTISCH VERBOND KRACHTENS ZIJN WEZEN DELEN IN DE GEESTELIJKE ZORG?

Wij zullen de zaak ook nog van een andere kant moeten benaderen. De vraag, of het Humanistisch Verbond krachtens zijn wezen kan delen in de geestelijke zorg, wordt in de discussie nu en dan openlijk aan de orde gesteld en speelt in ieder geval bedektelijk voortdurend een rol. In dit verband is dan het beruchte woord gevallen, dat het humanisme alleen stenen voor brood kan geven, geen echte geestelijke, dat is godsdienstige verzorging.

Nu wil het mij voorkomen, dat het wel duidelijk is, dat het Humanistisch Verbond krachtens zijn wezen geen godsdienstige verzorging kan willen geven. Daarvoor geeft het zichzelf te weinig als godsdienst, eventueel als heidendom. Men kan het betreuren, dat het de problemen te weinig diep doordenkt, om tot de een of andere vorm van heidendom te komen en constateren, dat de S.S.-ideologie in dit opzicht vrij wat consequenter en radicaler en inzoverre serieuzer was. Maar het feit ligt er toe. Godsdienstige verzorging is de verzorging van de mens met het oog op en vanuit zijn verhouding tot God, een verhouding waarin hij niet alleen met zijn ziel, maar met zijn gehele bestaan staat. En het is juist deze verhouding tot God als een verhouding van wil tot wil, waarop het humanisme vrij scherp reageert. Dat is juist datgene, wat men niet wil.

Ook dat is weer vreemd genoeg. Vooral waar men zijn humanisme als geestelijke grondslag van de samenleving graag in personalistische zin verstaat, doet het vreemd aan, dat men terzake van de allerlaatste vragen, met name

terzake van de vragen naar de kosmische context van de mens, zo hardnekkig weigert, personalistisch te denken. Alles moet persoon zijn, alleen God mag het vooral niet zijn.

Intussen, met het woord „godsdienstig” zijn wij er nog niet, ook niet als differentiatie of ook tegenstelling van „geestelijk”. Hier ligt de nog weinig heldere quaestie van het religieuze karakter van of het religieuze element in het moderne humanisme. Men vat zijn humanisme zó allesomvattend op, men beperkt het ook zo weinig tot de mens en de samenleving, men ziet zo duidelijk in, dat men de menselijke werkelijkheid op de een of andere wijze in verband met de kosmische werkelijkheid moet verstaan, dat men voortdurend langs religieuze en mystieke concepties heenstrijkt. Hoe lang zal men zijn critische reserves tegen het woord „religieus” als aanduiding van eigen wezen en streven kunnen volhouden? Wanneer zal het criticisme zijn natuurlijke bloei in het speculatieve idealisme vinden? Plato, Spinoza en Hegel zijn toch niet alleen maar verouderde duisterlingen? En juist wanneer men ook over de problemen van de samenleving en de staat ultimale woorden wil spreken, zal men vroeg of laat tot platonische, spinozistische, hegeliaanse of soortgelijke concepties moeten voortvaren. De wijsbegeerte blijkt dan zonder de mystiek en de religie niet te kunnen bestaan.

Wanneer het humanisme deze perspectieven van zijn eigen wezen zag en erkende, zou de quaestie van de geestelijke verzorging op het onderhavige punt wat eenvoudiger liggen. Het Humanistisch Verbond zou dan zeker krachtens zijn wezen in de geestelijke verzorging en dan ook in de zin van religieuze verzorging kunnen delen. Maar zo ver is het nog niet. Men staat nog te aarzelend tegenover het woord „religie”.

Daarmee is nog niet gezegd, dat het Humanistisch Verbond per definitie is uitgeschakeld van de geestelijke

verzorging. Er is bij de tegenstanders in de discussie een neiging, om zich de zaak wat eenvoudiger te maken, dan zij in werkelijkheid is. Men zegt: godsdienstige verzorging kan het Humanistisch Verbond natuurlijk niet geven, maar voor sociale en culturele verzorging, voor praktische hulp, culturele ontwikkeling en vriendschappelijke gezelligheid leent het zich uitstekend, laat het zich daartoe beperken, want dat is het enige wat dan overblijft. ⁵⁾

Deze redenering schijnt mij toch een persen van het Humanistisch Verbond in het eigen schema te zijn. Ligt er werkelijk niets tussen de godsdienstige verzorging in de strikte zin, dus als verzorging van de mens met het oog op en vanuit zijn verhouding tot God, enerzijds en het sociale, culturele en gezellige anderzijds?

Het alles-omvattende van het humanisme van het Humanistisch Verbond brengt naar mijn inzicht wel degelijk met zich mee, dat men op méér dan op detail-gebieden, onderdelen van het menselijke bestaan wil en kan werken. Men wil de mens in zijn totaliteit en als eenheid *in dé* totaliteit van de werkelijkheid benaderen en hem ook met het oog op en vanuit deze laatste situatie helpen. Maar dat is zonder enige twijfel een vorm van geestelijke zorg, die beslist niet identiek is te achten met culturele en sociale zorg. Het filosofische voelt zich gelijkwaardig aan het religieuze en het kan het religieuze moeilijk anders verstaan dan als de gemeenschappelijke noemer, waarop èn de mystiek èn de godsdienst als tellers voorkomen.

Wanneer de staat aan het Humanistisch Verbond geen geestelijke verzorging wil geven, dan zal hij dat niet kunnen motiveren met de redenering, dat het Humanistisch Verbond alleen tot sociale en culturele zorg in staat is, maar dan zou hij dat alleen op deze wijze kunnen motiveren, dat hij de pretenties van de filosofie eenvoudig

⁵⁾ *Handelingen van de Tweede Kamer*, 14 Dec. 1953, blz. 3460.

afwijst. Of de staat dit moet doen, met name in Nederland en nu, daar hebben we het nu niet over. Ik betoog in dit verband alleen, dat er dán helderheid in de quaestie zou komen en dat wij ons hier niet moeten behelpen met ontoereikende drogredenen.

En als men deze humanistische geestelijke verzorging toelaat, komt het mij voor, naïef te zijn, wanneer men er als voorwaarde aan toevoegt, dat men zich van anti-kerkelijke en anti-godsdienstige propaganda moet onthouden. Want wat is deze wijsgerige humanistische geestelijke verzorging ánders dan, in de diepste en edelste zin van het woord, anti-godsdienstige propaganda? Deze verzorging van de mens met het oog op en vanuit de totaliteit van het zijn gáát, wanneer zij werkelijk meer is dan sociale en culturele zorg, in alle feitelijkheid over precies de zelfde vragen, die ook gesteld zijn in de godsdienstige concepties van God, de zonde en de genade, de verzoening, de hemel en de hel. Daar heeft de heer Stapelkamp volmaakt gelijk in. ⁶⁾ Alleen men benadert en beantwoordt die vragen in het humanisme ánders dan en gedeeltelijk tegengesteld aan de christelijke godsdienst.

Men kan natuurlijk garanties vragen tegen een grove en kwetsende belachelijkmaking van de godsdienst. Zoals men ook garanties kan vragen tegen een domme veroordeling van het humanisme door aalmoezeniers en legerpredikanten.

Maar in de diepte staat het één hier tegen — anti! — het ander. En de vraag is, of ook deze diepe en edele anti-godsdienstige propaganda van staatswege geweerd moet worden in gevangenissen, kampen en het leger.

⁶⁾ *T.a.p.*

IV. HOE IS DE VERHOUDING VAN HET CHRISTENDOM EN HET HUMANISME?

Maar laten wij, vóór wij tenslotte op deze centrale vraag ingaan, eerst nog even onze aandacht wijden aan een veel algemener aspect van het vraagstuk. Ik bedoel de in al deze praktische vragen steeds actuele vraag naar de verhouding van het christendom en het humanisme als zodanig.

Aan de ene zijde wordt betoogd, dat men in het humanisme een bondgenoot van het christendom moet begroeten in de strijd tegen het nihilisme en animalisme, waarin de moderne millioenenmassa's dreigen om te komen. Het humanisme geeft de mensen tenminste weer ernst en bezinning, geestelijk peil en geestelijke inhoud. Soms gaat men daarbij zo ver, dat men het humanisme in deze zin zelfs verstaat als geschikte voorbereiding voor het evangelie: als de mens maar eenmaal weer in de bezinning op de geestelijke waarden is gekomen, zal hij spoedig genoeg inzien, dat de waarden van het humanisme niet toereikend zijn en het dan vanzelf gaan zoeken bij het christendom. Uit deze overwegingen willen velen ook graag positief het Humanistisch Verbond toelaten tot de geestelijke verzorging.

Aan de andere zijde staan echter lieden, die in het humanisme veeleer een afronding en voltooiing en dan ook een isolering en toesluiting van de mens als eigenaardig onderdeel in het kosmische geheel vrezzen. Zij zijn er niet zo van overtuigd, zeker niet, dat in het humanisme een geschikte voorbereiding voor het evangelie is te vermoeden, maar toch eigenlijk ook niet, dat het humanisme werkelijk als bondgenoot van het christendom is te verstaan.

Het komt mij voor, dat het moeilijk is, hier een keuze te doen. Voor beide opvattingen is iets te zeggen. Misschien moet men in het geheel niet ingaan op deze onderscheiding van het humanisme tegenóver het christendom. Ligt in deze tegenover-elkaar-stelling niet iets kunstmatigs en schept dat geen onmogelijke problemen? Misschien moet men ook zeggen, dat de quaestie in de staat weer geheel anders ligt dan in het rijk van God. Is de gedachte van het bondgenootschap van christendom en humanisme ter bezwering van de leegte en de chaos van het moderne leven staatkundig niet een bijzonder aantrekkelijk idee en moet men in het rijk van God niet bedenken, dat een mens er niet komt zonder bekéring en dat bekering nog iets anders is dan ontplooiing?

Op een wat minder principieel niveau komen we, zodra het over de vraag gaat, of christenen en humanisten dan niet in ieder geval in de praktijk tot een verregaande mate van samenwerking kunnen komen. De een fundeert deze mogelijkheid in het feit, dat christendom en humanisme — zij het met onderscheiden fundering — praktisch toch wel zo ongeveer tot dezelfde waarden en idealen leiden. Een ander zegt er bij, dat dit mede komt, omdat zelfs het moderne humanisme nog zo sterk teert op de tradities van de christelijke eeuwen van Europa. Een derde opereert hier met het theologoumenon van de objectieve betekenis van het heilswerk van Christus.

Van al deze overwegingen zal misschien wel wat waar zijn. Ik zou in dit verband alleen willen opmerken, dat we als christenen en humanisten in Nederland nu eenmaal feitelijk in hetzelfde schuitje zitten, namelijk in het Nederlandse, en dus op de een of andere manier wel zullen moeten samenwerken. Men kan zich nog zo te weer stellen tegen de doorbraak en de groepen op alle mogelijke terreinen nog zo uit elkaar houden, in de staat en in het gehele

publieke leven worden we toch weer doorengemengd, komen we elkaar voortdurend tegen en móeten we eenvoudig op allerlei punten samenwerken. Of het kán, is daarbij vergeleken altijd een ietwat theoretische vraag — zij het daarom niet minder belangrijk.

Wij stoten, dunkt mij, door tot het hart van de zaak, als ik formuleer: gezien het allesomvattende van het moderne humanisme zullen christendom en humanisme elkaar wel uitsluiten. Dit is een barre conclusie — maar wij doen er, geloof ik, goed aan, de stand van zaken ruig onder de ogen te zien.

Dan is het wel zo, dat het humanisme meer het christendom uitsluit dan omgekeerd. Het evangelie is namelijk niet zo totalitair als de mens. In het christendom ligt dan ook meer catholiciteit, ruimte en humor dan in het humanisme. De mens heeft met zijn humaniteit, zodra hij van zich uit de werkelijkheid wil doorgronden en de staat inrichten, een verbeterd ernst in zich, welke aan het evangelie en aan God, die zondaren liefheeft, bepaaldelijk vreemd is.

Dit is dan ook een van de meest verbijsterende en ook meest gevaarlijke dingen in onze moderne Westerse cultuur: dat men de verstrengeling van het christendom en het humanisme bezig is ongedaan te maken; dat men het humanisme niet meer vanuit zijn evangelische, bijbelse wortels verstaat; dat men het christendom tot een min of meer fanatiek anti-humanistisch complex degradeert; en dat humanisten en christenen als om strijd hieraan mee doen: uiteen te jagen, wat essentieel bijeen hoort.

Dat is niet alleen praktisch gevaarlijk. Het is ook principieel verbijsterend. Want waar en hoe is de hoogste humaniteit gevonden? Toch zeker niet in de stoïcijnse wijsbegeerte en de Grieks-romeinse cultuur. Daar zit de mens nog altijd ingeklemd in een goddelijk zijnsverband, hetzij dat van de rede of van de staat of van de kosmos. En zolang de mens nog op de een of andere manier goddelijk is, is

hij nog niet menselijk. De echte humaniteit is alleen door Israël gevonden, in het Oude Testament. De volkeren krijgen er alleen deel aan via het christendom. Daarom moeten wij met alle macht die in ons is protesteren tegen het uiteenrukken van christendom en humanisme. Niet alleen met het oog op het christendom. Maar nog veel meer met het oog op het humanisme. Dit is het grote bezwaar tegen het humanisme: dat daarin de humaniteit gevaar loopt .

Dat is de principiële kant. De praktische kant ligt daarin, dat uit dit verzelfstandigde humanisme een personalistische filosofie voortkomt, welke het gemenebest bespringt, om het in te richten. Dat is voor mij persoonlijk de ontzettende nachtmerrie in de tegenwoordige geestelijke en politieke ontwikkeling. In de moderne democratie gingen we tot dusver gebukt onder de tyrannie van het getal. Het gevaar dreigt, dat we in de toekomst komen onder de tyrannie van de idee. Zodra alles min of meer principieel vanuit de mens wordt verstaan en ingericht en zodra daarbij de mens verstaan wordt vanuit het kosmische geheel, dreigt deze tyrannie van de idee in het publieke leven. De kern van deze tyrannie ligt in de verabsolutering en vergoddelijking van het gegeven zijn, welke in deze filosofie onvermijdelijk zijn — als zij tenminste niet in het existentialisme en dan politiek via de anarchie in de dictatuur valt.

Als men dit alles overweegt, wordt men huiverig, het moderne humanisme te verstaan en te waarderen vanuit de gedachte van Bonnhoeffer, dat het van Godswege de taak van onze generatie is, zonder aparte God en zonder bijzondere godsdienst, puur profaan in de wereld te leven, gelijk Jezus Christus aan het kruis in de Godverlatenheid. De eigenlijke strekking van het humanisme als stroming in het historische proces zoekt men dan in de ontvoogding: de mens moet dan niet langer aan de leiband lopen, ook

niet aan de leiband van God; hij moet ook niet langer in het kinderlijke gevoel van een laatste geborgenheid en veiligheid leven, zelfs niet vanuit de idee van de verzorging door God; hij moet mannelijk de last van het bestaan en de zorg voor de wereld zelf op zich nemen.

Daar is natuurlijk veel van aan. In het rijk van God wordt de mens zo ook in de wereld gezet. Godsdienst is veelszins heidendom, franje en vlucht. Israël en het Oude Testament hebben steeds een atheïstische indruk gemaakt in de wereld. Het moderne humanisme en zelfs het existentialisme zijn als late vrucht van het christendom, althans van het profetische bijbelse denken te waardenen.

Alleen: men moet dan ook Israël zijn, om werkelijk zo atheïstisch in de wereld te kunnen staan; men moet door Gods hand zelf in dit atheïsme gehouden worden. Anders loopt de Godsontkenning toch weer uit in vergoddelijking — van het zijn, van de mens, van de kosmos. De heidenen zullen nog veel minder zonder de God van Israël kunnen dan Israël zelf. Aan hen heeft God zich dan ook gegeven in de gestalte van Jezus Christus. Het christendom kan daarom nooit gestalteloos, zuiver profaan zijn. De idee van de kerstening, de omvorming van alle dingen van het individuele en gemeenschappelijke menszijn naar deze vorm, de gestalte van Christus, is daarom onvermijdelijk.

Wat Bonnhoeffer zei, was een kreet in een critische, persoonlijke situatie — in het concentratiekamp. Zo alleen kon hij met zijn eigen lot ten volle in het reine komen. Zo alleen ook zullen wij ten volle met de situatie van onze wereld in het reine kunnen komen. Maar wij moeten niet op een dergelijke waarheidsintuïtie-in-extremis een geheel stelsel van wereldvisie en richtlijnen voor het handelen bouwen. Zij is een uitzicht, een aspect, niet het fundament of de hoeksteen.

V. DE TOELATING VAN HET HUMANISTISCH VERBOND TOT DE GEESTELIJKE VERZORGING DOOR DE STAAT.

Ik kom tot het slot en daarmee tot het eigenlijke: de toelating van het Humanistisch Verbond tot de geestelijke verzorging door de staat.

Als wij alles wel overwegen, wat tot dusver tersprake gekomen is, moeten wij de Heer Vermeer gelijk geven, die zegt, dat het gaat om de financiële gelijkstelling, net als in de schoolstrijd. ⁷⁾ Dat is juist het principieel-symbolische van de zaak: dat het puur een quaestie van geld is. Modern-democratisch geredeneerd is de zaak dan spoedig uitgemakt: het zijn de belastinggelden van het gehele Nederlandse volk, welke gebruikt worden en daarvan moet het gehele Nederlandse volk ook profiteren. Zo kan men het geld degraderen tot een puur financiële aangelegenheid. Het is echter gewenst, juist in het geld de principieel-, symbolische diepte te zien. Wat de óverheid met het geld van het volk doet, is nooit alleen maar een incasseren en uitbetalen. De overheid is meer dan kassier van het volk.

De Heer Bruins Slot ⁸⁾ heeft betoogd, dat wij van alle narigheid af zouden zijn, als de zaak van meet af aan maar zuiver antirevolutionnair geregeld was. De staat moet z.i. niet zelf de geestelijke of godsdienstige zorg organiseren en financieren met gebruikmaking van de kerken. Hij moet er zelf part noch deel aan hebben, maar alleen de kerken hun eigen gang laten gaan.

⁷⁾ *Handelingen van de Tweede Kamer*, 3 Dec. 1953, blz. 592/3.

⁸⁾ *Handelingen van de Tweede Kamer*, 2 Dec. 1953, blz. 533.

Naar mijn inzicht blijft dan echter nog de vraag, of de staat ook het Humanistisch Verbond zijn gang moet laten gaan. En of er dan niet van subsidie door de staat en dan ook aan het Humanistisch Verbond sprake moet zijn.

Bovendien schijnt mij het uitgangspunt dubieus. Heeft de staat geen enkele taak ten aanzien van de geestelijke, ook in de zin van de godsdienstige verzorging? De Heer Stokman ⁹⁾ betoogde, dat de overheid de mensen uit hun milieu haalt en dat de godsdienst van betekenis is voor de geest in het leger en dat de overheid daarom wel degelijk een taak heeft. Theocratisch is men geneigd, op te merken, dat hier nog wel dieper en positiever over is te spreken: dat er een taak van de overheid in het rijk van Christus is, om het Woord zijn loop te doen hebben en dat het zo ten volle zinvol is, dat ook de godsdienstige verzorging in de organieke verbanden op de een of andere manier uitgaat van de staat, geschiedt met rijksmiddelen en in overheidstijd.

Bij de aarzelingen, welke het christendom heeft inzake de toelating van het Humanistisch Verbond tot deze geestelijke verzorging, gaat het niet — dat zie men scherp in — om een bevoorrechtiging van de kerk en om een afremmen van het humanisme als geestelijke macht in het volk door de overheid, dus om een verkeerd gebruik maken van staatsmacht in geestelijke zaken. Er is iets geheel anders in het geding, namelijk het diepste wezen van de Nederlandse staat zelf: de erkenning van God als eigen instantie en dat als instantie, welke met niets anders te vergelijken is. Dat is de kern in de quaestie van de geestelijke verzorging. Zal deze verzorging in de staat en vanuit de staat en door de staat verstaan worden als verzorging van de soldaten, de gevangenen en de arbeiders in hun verhouding

⁹⁾ *Handelingen van de Tweede Kamer*, 3 Dec. 1953, blz. 562.

tot God — en dat als geheel eigen categorie? Deze verzorging, deze verhouding tot God, en daarmee God zelf als een geheel eigen dimensie in het gehele staatsapparaat staan op het spel, worden althans op een gevoelige wijze geraakt in de onderhavige quaestie.

Hier ligt een duidelijke parallel met de quaestie van eed en belofte. In de handhaving van de eed als de normale vorm ligt een principieel-symbolische erkenning van God door de staat als zodanig. Wie de belofte volmaakt promiscue met de eed door de staat aanvaard wil zien, wil niet minder dan een principiële verschuiving bewerkstelligen in de historisch-reële verhouding van de staat tot God.

De rooms-katholieke schrijver Smulders heeft gelijk, wanneer hij opmerkt, dat de geestelijke raadsman van het Humanistisch Verbond, als hij eenvoudig náást de aalmoezenier en de legerpredikant wordt geplaatst, deze laatste staatsrechtelijk en ook praktisch eenvoudig neutraliseert.¹⁰⁾ Zij houden niets van hun bijzonderheid en eigenlijkheid over. Zij vertegenwoordigen God, goed — maar van staatswege wordt in de constructie van de geestelijke verzorging gesuggereerd, dat God — om het kras te zeggen — alleen maar een hobby van sommigen is, die wat achterlijk zijn. De Heer Smulders heeft ook nog gelijk, als hij er bij opmerkt, dat dit proces terzake van de geestelijke verzorging bovendien symptoom is van de neutralisering van het gehele politieke leven, welke door het humanisme als component náást het christendom wordt teweeggebracht.

Zo merken wij: de zaak zou eigenlijk uitgemaakt moeten worden in een veel breder en dieper kader. Zij kán principieel genomen niet uitgemaakt worden op dit incidentele punt van de geestelijke verzorging. Aan de orde zou moeten komen de gehele verhouding van de staat tot God, de

¹⁰⁾ P. Smulders, *Katholieke onverdraagzaamheid en het Humanistisch Verbond*, *Katholiek cultureel tijdschrift Streven VI*, deel I, nr 3, December 1952, blz. 213.

quaestie van de geestelijke grondslagen van de staat, de staatsrechtelijke positie van de kerken in hun bijzonderheid als lichaam van Christus. Deze grondvragen spelen in allerlei incidentele quaesties een rol. Deze zouden dan meteen aan de orde moeten komen.

Praktisch-politiek gebeurt zo iets natuurlijk nooit. En we moeten er bij zeggen: gelukkig maar, dat het nooit zo gebeurt. Daarvoor is de zaak te diep in de historische realiteit verborgen en ook te wijd vertakt in allerlei feiten en omstandigheden. Daarvoor is ook een dergelijke behandeling van de zaak te abstract en te theoretisch. Men zal de principiële zaak wel steeds op incidentele quaesties moeten uitstrijden.

Alleen is het dan goed, dat men bij de behandeling van de incidentele quaesties enigermate helder beseft, dát deze principiële zaak in al haar ongehoorde ernst in geding is. Het is een klein kunstje b.v., om gezamenlijk de geestelijke verzorging van het Humanistisch Verbond tegen te houden. De principiële vragen blijven dan min of meer in de mist. Het geheel krijgt dan licht de schijn van conservatisme, dat de dingen het liefst maar bij het oude laat, of ook van praktisch utilisme, waarin men als kerken met een domme macht z'n eigen standje verdedigt.

Summa summarum: naar mijn inzicht zal men in een practisch compromis de beide gezichtspunten van enerzijds de modern-democratische organisatie van onze Nederlandse staat en samenleving en anderzijds de staatsrechtelijke erkenning van God als feit uit de historische realiteit moeten trachten te verenigen.

Men doet dat, wanneer men het Humanistisch Verbond toelaat tot de geestelijke verzorging in het leger, de gevangnissen en de kampen onder precies dezelfde voor-

waarden als de kerken, alleen onder een aparte titel¹¹⁾. Practisch geeft men aan de geestelijke raadsman dan compleet dezelfde positie als aan de aalmoezenier en de legerpredikant. Men stelt dan praktisch als staat God en niet-God eenvoudig naast elkaar. Ik vraag: kan dat modern-democratisch anders, nu dat geheel nieuwe verschijnsel van het Humanistisch Verbond zich voordoet met zijn presenties van allesomvattendheid en publiek-politieke betekenis?

Naar de andere kant moeten de humanisten ons dan niet één categorie opdringen, waarin humanistische en christelijke verzorging niet meer dan particuliere species van één staatsrechtelijk genus zijn. Bovendien vraagt men zich af, of de godsdienstige verzorging niet vanuit de staat op de een of andere wijze een zekere prioriteit moet hebben, zoals men daarvan ook niet kan aflaten in het vraagstuk van de eed en de belofte.

Dit alles is duidelijk een compromis. En als zodanig is het ontstellend genoeg. Toch zal men niet alleen vanuit de feitelijkheid van onze moderne democratie tot dit compromis bereid moeten zijn. Men kan ook vanuit de staat als zodanig, vanuit de gedachte van de overheid als Gods dienaressen in deze zelfde richting denken. Dan vraagt men zich af, of de staat als staat niet *van Godswege* rekening moet houden met dat ontzaglijke verschijnsel van het moderne humanisme, zoals de staat tot op zeer aanzienlijke hoogte steeds rekening heeft te houden, en dat van Godswege, met de zwakheid der tijden en de hardigheid der harten.

Het moderne humanisme is zonder enige twijfel principiël verbijsterend en praktisch gevaarlijk. Het verwoest

¹¹⁾ Als ik hem goed versta, wil de antirevolutionnaire auteur I. A. Diepenhorst, *a.w.*, blz. 41 ook deze kant uit.

de humaniteit en perverteert de staat, niet minder dan het nationaal-socialisme en het communisme. Hier ligt een nieuw veld van problemen. Waarom mag men in Nederland tegenwoordig geen nationaal-socialist zijn? En waarom krijgen de communisten geen zendtijd in de aether? Kan dat modern-democratisch verdedigd worden? Is het toereikend, hier terug te vallen op de democratie als inhoudelijk begrip, de democratie als gemeenschappelijke waardeschatting? En is men er dan zo zeker van, dat het humanisme als zelfstandige grootheid werkelijk zodanig zich met het christendom verdraagt, dat het als component in deze ene inhoudelijke democratie is op te nemen?

Ik stel deze vragen alleen, enerzijds om voelbaar te maken, hoe raadselachtig¹²⁾ het gehele vraagstuk van „de overheid in Nederland en het humanisme” eigenlijk is en anderzijds om uitdrukking te geven aan de zorg, waarmee ik de toekomst van de staat en de cultuur in het Westen, besprongen als zij worden door de filosofie, inzie.

¹²⁾ I. A. Diepenhorst, *a.w.*, blz. 42 heeft ditzelfde besef en drukt het - op zijn eigen wijze - aldus uit: „Ten diepste is het humanisme afval van God en gelijk alle afval een mysterie, een door mensen niet te verklaren en evenmin volledig te hanteren raadselachtig gegeven. Vandaar dat er ook geen volkomen bevredigende behandeling over de verhouding van de staat tot het humanisme is te geven”.

UITGEGEVEN IN SAMENWERKING MET
DE CHRIST. HISTORISCHE UNIE DOOR

UITGEVERIJ VAN KEULEN - LEPPELSTRAAT 1 - DEN HAAG